

KS. RICHARD GORBAN

MYŚL PERSONALISTYCZNA W ROSYJSKIEJ FILOZOFII RELIGIJNEJ

Filozofia rosyjska jest żywa i dość bogata w oryginalne myśli i koncepcje. Znaczące miejsce zajmują w niej religijne lub teologiczne poglądy wielu rosyjskich filozofów. Stanowią oni wręcz odrębną grupę, którą interesowały przede wszystkim pytania dotyczące relacji między Bogiem a człowiekiem i z tej perspektywy relacje człowieka do całej rzeczywistości stworzonej przez Boga, a także relacje interpersonalne. W tym zaś najważniejszą kwestią pozostawał problem samego człowieka, kim jest, jakie miejsce zajmuje wśród innych bytów, jakie zadania stoją przed nim, dokąd zmierza. W tym poznaniu rzeczywistości własnej i świata odrębną tajemnicą pozostawała sama osoba ludzka, która w rosyjskiej myśli religijnej jawi się jako szczególne misterium. Prowadząc dociekania i rozważania każdy rosyjski myśliciel z osobna przedstawiał swoją własną wizję na temat osoby ludzkiej, tworząc w ten sposób rosyjski kierunek personalistyczny, a można też powiedzieć rosyjską szkołę personalistyczną.

Wśród przedstawicieli rosyjskiej myśli personalistycznej wymienia się M. Bierdiajewa, L. Szestowa, M. Łoskiego, L. Karsawina i innych¹.

Personalizm rosyjski kształtował się i pogłębiał w oparciu o idealizm filozoficzny początku wieku XX. Jego zwolennicy uważali osobę za jedyny podmiot procesu historycznego oraz nośnik twórczej idei kulturowej. Główny

Ks. RICHARD GORBAN – dr teologii dogmatycznej (KUL 2003), kapłan Kościoła Greckokatolickiego na Ukrainie; prorektor w Iwano-Frankowskiej Akademii Teologicznej, kierownik Katedry Teologii Dogmatycznej tejże uczelni, członek Komitetu Synodalnego do spraw przygotowania Katechizmu UKGK.

¹ Пор. И. Ф. Б л а к и н а, К. М. Д о л г о в, Персонализм, на stronach <http://www.cultinfo.ru/fulltext/1/001/008/088/434.htm> oraz Персонализм, на stronach <http://www.emc.komi.com/01/15/057.htm> oraz Философские школы и направления, на stronach http://www.gumfak.ru/filos_html/spirkin/spi14.shtml, pobrano w dniu 06.05.2008.

akcent u nich stawiany był na znaczenie i wartość człowieka jako osoby, natomiast społeczeństwu zazwyczaj przypisywano wartość wtórną w porównaniu z indywidualum. Twórczość każdej osoby stawiano jako przeciwwagę kulturze masowej. Osobę w ogóle przeciwstawiano społeczeństwu, wspólnocie oraz ówczesnym tendencjom, które propagowały patrzenie na wszystko poprzez pryzmat kolektywu i w ten sposób ukazywano życiowe miejsce, rolę i zadanie osoby ludzkiej. Przeznaczenie i sens życia osoby przeciwstawiano teorii progresu. Sedno idei, teorii i rozwoju personalizmu stanowiła próba znalezienia lub stworzenia odrębnej „filozofii” czy kierunku w filozofii, który dałby możliwość rozwiązania kwestii przeciwstawienia i zwalczania materializmu i idealizmu, podmiotu i przedmiotu. Według tego ośrodka wszelkie poglądy czy koncepcje, które rozpatrują fenomen człowieka tylko w relacji do natury lub społeczności, a nie ze względu na niego samego, są niewystarczające i mało wartościowe. Istnienie osoby ludzkiej, zanurzone w system relacji społeczności, podporządkowane i uwarunkowane przez niego, uniemożliwia rozwój własnego niepowtarzalnego „ja” każdego człowieka z osobna. W rosyjskiej myśli podano dokładne rozróżnienie pojęć „indywiduum” i „osoba”².

Omawiani myśliciele występowali przeciwko ukazywaniu człowieka wyłącznie jako indywidualum. Jawi się on jako element, część, atom biologiczny i socjalny, który można identyfikować tylko w relacji do całości (społeczeństwa).

I. MIKOŁAJ BIERDIAJEW – PERSONALIZM PARADOKSALNY

Głównym przedstawicielem rosyjskiego ośrodka personalistycznego jest Mikołaj Bierdiajew (1874-1948), filozof religijny, egzystencjalista, historyzof oraz idealista, który jako jedyny tworzył konsekwentny i koncepcyjny personalizm z wyraźnymi cechami systematyczności. Urodził się w Kijowie, gdzie zdobył wykształcenie wyższe i żył tu przez długi okres życia. We wczesnych poglądach był zwolennikiem marksizmu oraz idei socjalistycznej, bezpośrednio zaznajomiony z personalizmem francuskim, jego przedstawicie-

² Zob. В. В. З е н ь к о в с к и й, История русской философии, т. 1, Ленинград 1991, s. 19.

lami i ich ideami³. Zwrócenie uwagi na filozofię personalistyczną miało miejsce w późniejszym okresie i w dojrzałym wieku.

Charakterystycznym dla Bierdiajewa było myślenie paradoksalne, jest to jego podstawowy styl i tok myślenia. Paradoksalność człowieka tłumaczy on zakorzeniem go w (niebiańskim) Bogu oraz ziemskim złu. Rodząc się człowiek należy do świata natury (fizycznego), ale jest także i osobą, czyli istotą duchową, która ma w sobie pierwiastek boski⁴. W ten sposób za pośrednictwem człowieka jest możliwe wyjście (transcendowanie) w inny świat. Tym, dzięki czemu jest to możliwe, jest osoba, która daje możliwość przezwyciężenia istniejącego porządku świata i rzeczywistości. Kwestia osoby stała się podstawową i główną w całej jego filozofii, zwłaszcza filozofii historii oraz w poglądach religijnych i teologicznych. Poddając krytyce rozwój techniczny i rozwój cywilizacyjny, nawołuje do ratowania świata za pomocą osobowej twórczej działalności, duchowych i moralnych czynów. Proponuje zamiast socjalistycznej – rewolucję personalistyczną.

1. REWOLUCJA PERSONALISTYCZNA

Na początku działalności naukowo-twórczej, będąc zwolennikiem idei socjalistycznych, które nawoływały do walki z niesprawiedliwością, w późniejszym okresie przeszedł do stanowczej krytyki socjalizmu komunistycznego, który uważał za antyduchowy i zorientowany na materializm⁵. Cechą charakterystyczną filozofii religijnej Bierdiajewa jest próba syntezy filozofii i religii, przy czym imperatywem pozostaje u niego uznanie wartości osoby, jej świata wewnętrznego, wolności socjalnej i duchowej, jako naturalnego i koniecznego warunku twórczej realizacji człowieka⁶.

Dla tego myśliciela podstawowym problemem filozofii jest kwestia osoby i społeczeństwa. Zatem jakiegokolwiek koncepcje filozoficzne dotyczące człowie-

³ Zob. na ten temat: O. C l é m e n t, *Nicolas Berdiaeff et le personalisme français*, referat wygłoszony w Aix-en-Provence w 1968 r. na sympozjum naukowym *La philosophie idéaliste en Russie*, s. 8-12.

⁴ Por. В. Н. К а л ю ж н ы й, *Миры Николая Бердяева*, w: *Дух и реальность*, Москва 2003, s. 6.

⁵ Zob. Р. А. Г а л ь ц е в а, Бердяев, na stronach <http://www.cultinfo.ru/fulltext/1/001/008/088/434.htm>, pobrano w dniu 06.05.2008.

⁶ Por. Р. А. Г о р б а н ь, *Теологічно-філософська антропологія М. Бердяєва*, НВЧУ 291-292 (2006), s. 137 oraz *Экзистенциально-гуманистическая антропология Н. А. Бердяева*, na stronach <http://free.baseref.ru/other/?d=39>, pobrano w dniu 06.05.2008.

ka należy tworzyć tylko za pomocą antynomii osoby i społeczeństwa oraz tylko w taki sposób można zrozumieć system filozoficzny samego Bierdiajewa.

Zauważa się u niego negatywne nastawienie do wszystkich kierunków filozoficznych, które niwelują znaczenie i wartość osoby, zacierając jej rolę, dążą do pochłonięcia jej przez kolektyw; jak też do tych, którzy sprowadzali osobowy wymiar człowieka do opcji samowoli w działaniu i egocentryzmu. Według niego: „Sens równości w społeczeństwie [...] powinien polegać na ukazaniu pozycji odmienności osobowej ludzi, przy czym różnicy jakościowej, a nie ze względu na status. W ten sposób wskazuje na personalizm antyhierarchiczny. Osoba nie może być częścią jakiejś całości hierarchicznej, ona jest mikrokosmosem w stanie potencjalnym”⁷. Zgodnie z jego myślą osoba jest zakorzeniona w bycie i dzięki społeczności może siebie określić.

Człowiek jako osoba składa się z ducha, duszy i ciała, stanowi syntezę unikalną owych trzech pierwiastków. Z tą syntezą związany jest tragizm bytu w świecie. Osoba nie może trwać w izolacji, samotności, dlatego poszukuje kogoś „innego”, innej osoby. Wyjście poza własne ramy bytu możliwe jest dzięki obiektywizacji i transcendencji. Właśnie proces obiektywizacji (uprzedmiotowienia i uogólnienia) zanurza osobę w byt społeczny⁸. Przebywając w społeczeństwie (wspólnocie) osoba może utracić własną wolność i stać się niewolnikiem społeczeństwa i cywilizacji. Zadanie personalizmu polega na wyzwoleniu człowieka, przywróceniu mu pierwotnego, centralnego miejsca w świecie i rzeczywistości, zwłaszcza na przywróceniu utraconej godności i wartości⁹. Jest to możliwe tylko na drodze rewolucji personalistycznej w społeczeństwie. Powinna ona odbyć się przede wszystkim w każdym człowieku, w jego wnętrzu i duchu. Jeżeli to nastąpi, to zmianie ulegnie cały byt socjalny.

W tradycyjnym, antypersonalistycznym społeczeństwie człowiek traktuje inną osobę tylko jako przedmiot rozwiązania własnych problemów i potrzeb. Natomiast nowe społeczeństwo (postrewolucyjne) otrzyma nowe oblicze (*persona*), a relacje między ludźmi otrzymają wymiar „ja” i „ty”, będą one usytuowane w wymiarze miłości i poświęceniu siebie (ofiarności). W ten

⁷ Н. Б е р д я е в, О рабстве и свободе человека. Опыт персоналистической философии, в: Опыт парадоксальной этики, Москва 2003, s. 678.

⁸ Рог. А р ж а к о в с к и й, Журнал „Путь” (1925-1940), Киев 2000, s. 511.

⁹ Рог. Г о р б а н ь, Персонализм Миколи Бердяева, НВЧУ 198 (2004), s. 25 oraz Н. А. Б е р д я е в, Э. М у н ь е, Два опыта построения персоналистической философии, na stronach [http:// velimir-ch.narod.ru/Philosophy/berdandmunje.html](http://velimir-ch.narod.ru/Philosophy/berdandmunje.html), pobrano w dniu 06.05.2008.

sposób społeczeństwo personalistyczne jawi się jako swoisty egzystencjalnie nowy świat „my”¹⁰, w którym zostanie usunięte, poprzednio utrwalone, przedmiotowe traktowanie oraz niewłaściwe relacje społeczne.

Zgodnie z personalizmem chrześcijańskim, który tworzył Bierdiajew, wartość osoby jest większa od wartości państwa, ponieważ znajdują się one na różnych płaszczyznach bytu. Propagował on również ideę personalizmu socjalistycznego, który stanie się zasadą nowego zjednoczonego społeczeństwa¹¹, jako przeciwwaga do obecnie istniejących zasad kolektywizmu i indywidualizmu¹². Ponieważ istnienie osoby zakłada potrzebę wyjścia poza siebie, ku innej osobie, to personalizm – według niego – koniecznie powinien być komunitarny¹³.

Istnieją dwie drogi wyjścia człowieka poza ramy własnej indywidualności: droga uprzedmiotowienia osoby, czyli podporządkowania jej władzy zewnętrznej. Jest to droga do nikąd (do niebytu), wskutek czego powstaje zjawisko zniewolenia człowieka. Druga droga – wyjście osoby z uprzedmiotowienia, i to jest droga twórczości. Twórczy akt – to przejście w otaczający świat, a jednocześnie realizacja osoby w człowieku. Ta duchowa droga zakłada spotkanie egzystencjalne z Bogiem, z innym człowiekiem, społeczeństwem. Twórczość staje się sposobem, możliwością przewyciężenia ustalonego porządku zewnętrznego. Na owym przewyciężeniu polega sens i cel historii. Natomiast sama historia ma sens tylko wtedy, gdy przewiduje swoje spełnienie, czyli zakończenie¹⁴. Istnieje tragiczny konflikt procesu historycznego i osoby, który może być rozwiązany tylko na końcu historii. W ramach samej historii problem osoby nie może być rozwiązany, można go tylko przybliżyć.

¹⁰ Zob. P. P r z e c i s z e w s k i, *Człowiek, społeczeństwo i państwo w poglądach Mikołaja Bierdiajewa*, ChŚ 2(1983), s. 42; też: Г о р б а н ь, Соціогенез богослов'я історії, ВІУ 7 (2005), s. 139.

¹¹ Od łac. *communio* – wspólnota, jednoczenie.

¹² Artykuł o N. Bierdiajewie, bez podania autora na stronach <http://www.neword.ru/sectref/type73/element5932.html>, pobrano w dniu 06.05.2008.

¹³ Пор. Б е р д я е в, О рабстве и свободе человека. Опыт персоналистической философии, s. 634-635.

¹⁴ Пор. Н. Б е р д я е в, Смысл истории. Опыт философии человеческой судьбы, Paris 1969, s. 85.

2. OSOBA A INDYWIDUUM

Osoba i indywiduum dla Bierdiajewa są to różne pojęcia. Indywiduum – to kategoria ukształtowana wskutek uprzedmiotowienia, wyraża sobą biologiczny i społeczny wymiar człowieka. Osoba natomiast – to kategoria, która należy do świata ducha i wolności¹⁵. Właśnie w jakości osoby człowiek jawi się jako mikrokosmos, który odzwierciedla makrokosmos (świat, rzeczywistość). Osoba – to uniwersum w indywidualnie niepowtarzalnej postaci¹⁶. U prezentowanego myśliciela nie ma konkretnej definicji osoby, podobnie jak i wielu innych pojęć czy terminów. W związku z tym pisał on: „Racjonalne ustalenie (pojęcia) ducha nie jest możliwe, to poprostu beznadziejne przedsięwzięcie rozumu. Kiedy próbuje się dać mu jakieś ramy (pojęcia), to duch ulega umartwieniu, staje się przedmiotem, wtedy gdy w rzeczywistości jest podmiotem. Jest niemożliwe wypracowanie pojęcia określającego ducha”¹⁷. Podobnie jest on przekonany, iż nie można stworzyć jednego pojęcia czy definicji osoby. Osoba posiada charakter wyjątku a nie zasady, dlatego w stosunku do niej niemożliwe jest stosowanie jakichś norm. Osoba stała się paradoksem dla świata zewnętrznego. W swoim wewnętrznym istnieniu, wyjątkowości i niepowtarzalności pozostaje ona kategorią irracjonalną¹⁸.

II. LEW SZESTOW – PERSONALIZM WOLNOŚCI ABSOLUTNEJ

Innym przedstawicielem rosyjskiej szkoły personalistycznej jest Lew Szesztow (1866-1938), prawdziwe nazwisko – Szwarzman. Filozof egzystencjalista, literat i, dopiero w dalszej perspektywie, personalista, gdyż nie tworzył konsekwentnej koncepcji tego kierunku. Urodził się w Kijowie, gdzie otrzymał wykształcenie wyższe i spędził dłuższy czas swojej młodości. Później mieszkał i działał w Szwajcarii i Francji.

¹⁵ Zob. R. G o r b a n, *Teologia historii według M. Bierdiajewa*, Lublin 2003, s. 184.

¹⁶ Por. P. P r z e s m y c k i, *Antropologia chrześcijańska w ujęciu M. Bierdiajewa*, Lublin 2001, s. 67.

¹⁷ Б е р д я е в, *Дух и реальность*, s. 251.

¹⁸ Пор. К а л ю ж н ы й, *Личность: между мифом и философией*, w: *Опыт парадоксальной этики*, s. 10.

Charakterystycznym dla niego jest myślenie mistyczne i abstrakcyjne z cechami eschatologicznymi, swoista beznadzieja i tragizm. W ogóle nie tworzył żadnych konsekwentnych systemów idei, gdyż zasadniczo był przeciwnikiem jakichkolwiek systemów i systematyzacji. Uważał, iż konsekwencja i spełnienie logiczne zabija myśl. Stworzył własny paradoksalny styl filozofowania, abstrakcyjny, często odchodzący od istoty rozumowania.

Sam Myśliciel uważał swoją filozofię za egzystencjalną. W centrum jego dociekań znajduje się bytowanie samotnego ludzkiego „ja”, które nie chce się kontaktować i jednoczyć z innymi, próbuje utrzymać i zachować swoje prawo do indywidualności oraz niepowtarzalne osobowe postrzeganie świata¹⁹. Wolność wewnętrzna i zewnętrzna, duchowa i polityczna każdej osoby jest – według niego – kategorią wartości najwyższej założoną w naturze człowieka oraz tworzy podstawę prawdziwego istnienia. Wiara religijna w jego dorobku posiada charakter najwyższego stopnia wyzwolenia człowieka od władzy oczywistych prawd oraz daje możliwość przejścia w obszar wolności absolutnej²⁰.

Szestow występował przeciwko jakimkolwiek zjawiskom jednoczenia czy grupowania. Postawił sobie za cel rewizję filozofii tradycyjnej, domagając się przeniesienia akcentów z rzeczywistości na podmiot (przede wszystkim człowieka, osobę). W sposób polemiczny głosił filozofię tragedii²¹, przeciwstawiając ją akademickiemu stylowi myślenia, który nazywa filozofią codzienności i szarości. Występował przeciwko dominowaniu rozumu nad psychoemocjonalną sferą człowieka, a także przeciwko uciskom pierwiastka indywidualno-osobowego przez bezosobowy ogół. Jednak stanowienie i utwierdzenie niepodległości indywidualium, wyzwolenie od jakichkolwiek determinacji, w tym także ogólnie przyjętych prawd i norm moralnych, doprowadzają Szestowa do relatywizmu gnozeologicznego, irracjonalizmu oraz immoralizmu²².

Według omawianego Myśliciela rozum to sposób uogólnień, które zaprzeczają temu, co indywidualne, osobowe, dlatego przynosi on szkodę. Naukę uważa za wiedzę niższego rzędu, która tylko upraszcza pytanie o sens ludzkiego istnienia. Według niego filozofia powinna budować nie na logice, a na

¹⁹ Por. Шестов, na stronach <http://fos.ru/filosofy/12092.html>, pobrano w dniu 06.05.2008.

²⁰ Por. Н. Х а м і т о в, Л. Г а р м а ш, С. К р и л о в а, *Історія філософії. Проблема людини та її меж*, Київ 2006, s. 227-228.

²¹ Zob. L. S z e s t o w, *Dostojewski i Nietzsche. Filozofia tragedii*, Warszawa 2000.

²² Por. F. C o p l e s t o n, *Russian Religious Philosophy. Selected Aspects*, Cambridge 1988, s. 78.

intuicji i wierze, ponieważ właśnie taki sposób poznania daje człowiekowi doświadczenie rzeczywistego bytu²³.

Poszukiwania filozoficzne są u niego wyraźnie indywidualistyczne i nie tradycyjne. Kultura – według niego – też staje się przeszkodą na drodze do prawdziwej duchowości. W swoich poszukiwaniach Boga osoba ma prawo złożyć w ofierze wszystko: rozum, moralność, wolność, uczucia, sprawy codzienne, relacje międzyludzkie. Tylko samotność absolutna odkrywa człowiekowi prawdę personalną osobowego Boga, niepowtarzalny świat. Rzeczywiste poznanie i zrozumienie licznych „światów”, które odpowiadają licznym osobowościom ludzkim, staje się ideałem personalistycznego poszukiwania Boga²⁴. Ów ideał najbardziej odzwierciedla atomiczny, cząstkowy świat, który na zawsze utracił swój byt całościowy i jedność.

III. MIKOŁAJ ŁOSSKI – PERSONALIZM HIERARCHICZNY

Kolejnym ważnym przedstawicielem rosyjskiej szkoły personalistycznej był Mikołaj Łoski (1870-1965), rosyjski filozof-egzystencjalista, przedstawiciel intuizmu i personalizmu, chociaż wyraźnej i jednoznacznej koncepcji personalistycznej u niego nie było, co jednak nie przeszkadzało mu zaliczać siebie samego do przedstawicieli tej grupy²⁵; jest również uważany za twórcę personalizmu metafizycznego²⁶. Zwolennik W. Sołowjowa, rosyjskiego filozofa religijnego. Urodził się w Rosji, żył w Republice Czeskiej, później we Francji. Jego duchowy szlak ideowy toczył się poprzez ateizm i materializm do filozofii religijnej, w centrum której znajdował się Bóg. Podstawowym zadaniem, jakie sobie wyznaczył, było tworzenie na podstawie doświadczeń religijnych teorii o świecie jako jednej całości²⁷. Punktem centralnym świata

²³ Пор. Н. Б а л а к и н а, Религиозно-экзистенциалистские искания в России начала 20 в., w: Современный экзистенциализм, Москва 1986, s. 137; С. Л е в и ц к и й, Экзистенциальный диалог. Н. Бердяев и Л. Шестов, НЖ 75(1964), s. 41.

²⁴ Пор. Л. Ш е с т о в, Избранные сочинения, Москва 1993, s. 243.

²⁵ Zob. Н. О. Л о с с к и й, История русской философии, Москва 1991, s. 206.

²⁶ Пор. И. Ч у д о т в о р ц е в, Н. Лосский, Д. Андреев, na stronach http://rozamira.org/lib/names/l/lossky_n/nl_da.htm, pobrano w dniu 06.05.2008.

²⁷ Пор. М. И. Д р о б ж е в, Проблема человека в русской религиозной философии XIX первой пол. XX в., Тамбов 2000, s. 189; Л. Н. С у в о р о в, Лосский, na stronach <http://www.cultinfo.ru/fulltext/1/001/008/088/434.htm>, pobrano w dniu 06.05.2008.

– według niego – powinna być osoba z jej pierwiastkiem mistycznym, gdyż jest ona ponadczasowym podmiotem twórczości. Każdej osobie właściwe jest bytowanie poza przestrzenią, ponieważ jest ona twórcą różnych postaci przestrzeni, jak też i dziejów, które w niej mają miejsce²⁸. Dlatego osoba, własne „ja” człowieka, to jaźń poza czasem i przestrzenią, która posiada charakter substancjalny. Byt, który znajduje się poza czasem i przestrzenią, Łoski nazywa „działaczem” substancjalnym w celu uwydatnienia aspektu aktywności. Wzorem dla niego jest własne „ja” człowieka²⁹.

Postrzeganie świata – według niego – ma taki sam całościowy charakter jak i otaczający świat, co wskazuje na aspekt gnozeologiczny jego rozważań. Gnozeologia, jako teoria poznania, zajmuje się relacjami pomiędzy podmiotem i przedmiotem w procesie działalności poznawczej, co wskazuje na aspekt ontologiczny. W jego przekonaniu myślenie personalistyczne jawi się jako skutek postrzegania świata pod kątem odrębnych pierwiastków osobowych.

„Działacze” substancjalni inicjują swoisty impuls woli, który w swojej istocie jest jakościowo niepowtarzalny. Pierwiastki osobowe nazywa „działaczami” substancjalnymi.

Próbuje odejść od pojęcia „ja”. Osoba dla niego staje się tym, kto działa, wyraźnie akcent stawiając na woli tego, kto działa. Świat – to pewna ilość pierwiastków owych substancji (osób)³⁰. Przy czym porównuje go do monady Leibniza. Monada występuje tu w charakterze niepowtarzalnego pierwiastka. Są one (monady) nieaktywne, natomiast substancje są aktywne i samodzielne. Przyczyną stworzenia świata stała się ich aktywność. Społeczność – to połączenie niepowtarzalnych ludzkich „ja”. Działaniem substancjalnym kieruje impuls, który jest samodzielnym pierwiastkiem, niezależnym od innych. „Działacze” substancjalni (element, część składowa osoby) mogą ukierunkowywać się jeden na drugiego oraz odwrotnie – oddalać się. Każdy w szczególności nie ma znaczenia i wartości. Człowiek jest bardzo złożoną całością, w której bierze udział wielu „działaczy” substancjalnych³¹. Stanowiące pojęcia „działaczy substancjalnych” elementy i cechy dają możliwość nazwania ich osobą. Ze względu na stan rozwoju „działacze” substancjalni

²⁸ Пор. А. Костерин, Размышления о странствиях души, на стронах <http://filosof.net/disput/kosterin/razm.htm>, pobrano w dniu 06.05.2008.

²⁹ Пор. Н. О. Лосский, Физика и метафизика, РМ 45(1959), s. 21.

³⁰ Пор. т е н з е, Основные вопросы гносеологии. Сборник статей, Петербург 1919, s. 45; т е н з е, Типы мировоззрений, Париж 1931, s. 67.

³¹ Zob. Иерархический персонализм Н. О. Лосского, на http://www.dreamkids.ru/students/bilety/text_filosof/18.htm, pobrano w dniu 06.05.2008.

bardzo różnią się między sobą, dlatego należy rozróżnić osoby rzeczywiste i osoby potencjalne. Osoba rzeczywista – to ta, która uświadamia wartość absolutną dobra moralnego, prawdy, piękna oraz obowiązek urzeczywistniania ich w swoim życiu, zachowaniu i działaniu. „Działacze” substancjalni, którzy znajdują się na niższym aniżeli człowiek poziomie bytowania (zwierzęta, rośliny itd., aż do elektronów i molekuł) są tylko potencjalnymi osobami, czyli mogą nimi się stać. Podświadomie są one ukierunkowane na bardziej złożony tryb istnienia i za jakiś dłuższy czas mogą stać się rzeczywistą osobą³². Wartością absolutną może być tylko istota żywa – osoba.

Jeżeli podchodzić do tej kwestii bardziej dokładnie, to ową wartość osoby tworzy swoista podstawa, rdzeń osoby, który jest wpisany (włożony) w osobę każdego człowieka. Każdy człowiek jest wartością absolutną i nie ma znaczenia na jakim etapie czy stopniu rozwoju się znajduje lub w jakim stanie bytowania przebywa. Podstawą tej wartości jest także posiadanie obrazu Bożego, który należy postrzegać jako sumę i jedność właściwości osoby ludzkiej. Pielęgnując w sobie obraz Boga, człowiek zawsze może stosować i ukierunkowywać wolność woli dla osiągnięcia doskonałości swojej osoby, która w pełni ukaże się jako owy obraz Boży dopiero na końcowym etapie bytowania i rozwoju³³. Dlatego każda osoba – to wartość absolutna i mieści w sobie potencjał doskonałości. Przy czym osoba jest też substancją absolutną, która nie może ulec zniszczeniu czy unicestwieniu, czyli jest wieczna. Stosownie do tej teorii Łoski rozwinął tezę o kontynuowaniu egzystencji „działaczy” (swoistą reinkarnację), w której przedstawia proces ewolucji we Wszechświecie.

Personalizm tego Myśliciela odznacza się cechami charakterystycznymi właściwymi tylko dla niego. W szczególności w sposób realistyczny interpretuje procesy materialistyczne; zaprzecza paralelizmowi psychofizycznemu, uznaje zależność procesów materialnych od psychicznych oraz konsubstancjalność „działaczy” substancjalnych. „Działacze” powodują wiele działań i czynów, prowadzą do powstawania systemów relacji w przestrzeni i czasie. Wszystkie istniejące między nimi relacje nie tworzą odrębnego świata, a jeden system kosmosu, na czele którego znajduje się najbardziej rozwinięty „działacz” substancjalny – duch świata³⁴. „Działacze” substancjalni nie są

³² Por. Н. О. Лосский, Бог и мировое зло, Москва 1994, s. 432.

³³ Por. Історія філософії, pod red. В. І. Ярошовця i in., Київ 2006, s. 1038; Чудотворцев, Н. Лосский и Д. Андреев, na http://rozamira.org/lib/names/l/lossky_n/nl_da.htm, pobrano w dniu 06.05.2008.

³⁴ Por. Лосский, Бог и мировое зло, s. 435 oraz Л. В. Блинные,

izolowani jeden od drugiego i są tożsami, czyli konsubstancjalni. Tworzą oni również jeden byt w postaci nośników podstawowych abstrakcyjnie idealnych kategorii, które są niezależne w stosunku do siebie, a poza tym podlegają wzajemnym relacjom.

System filozoficzny Łoskiego otrzymał nazwę „personalizmu hierarchicznego”. Akcent został położony na twierdzeniu, iż u podstaw wszystkich działań i dziejów znajduje się impuls osobowy, który powoduje działanie. „Działaczom” substancjalnym właściwe jest łączenie się w systemy oraz tworzenie hierarchii. W jego przekonaniu to daje klucz do zrozumienia rozwoju materii na wszystkich poziomach³⁵. Kiedy ludzie dążą do jednoczenia, to tworzą nowy byt (rodzinę, wspólnotę, społeczeństwo, państwo). W celu jednoznacznej dyferencjacji pomiędzy różnymi bytami złożonymi Łoski wprowadza pojęcie personalizmu hierarchicznego³⁶. Świat tworzy hierarchia osób. Podaje też schemat owego hierarchicznego ustroju świata.

IV. LEW KARSAWIN – OSOBA SYMFONICZNA

Innym zwolennikiem oryginalnego utwierdzenia i rozwoju pojęcia osoby był Lew Karsawin (1882-1952). Urodził się w Petersburgu, gdzie z wyróżnieniem ukończył uniwersytet. Wykształcenie wyższe oraz pracę naukową kontynuował za granicą. W centrum jego zainteresowań i badań historycznych, teologicznych i filozoficznych znajdowała się kwestia Absolutu i osoby. Tworzył i rozwijał filozoficzno-religijną teorię wszechjedności, stosując ją w problematyce osoby, metodologii historii, historii kultury, gnozeologii, etyki i socjologii. Próbował stworzyć całościowy system i koncepcję światopoglądu chrześcijańskiego. W swoich poszukiwaniach bazował na dziełach wczesnych pisarzy chrześcijańskich, w szczególności Orygenes, a także na rosyjskiej filozofii religijnej, zwłaszcza W. Sołowjowa.

Лосский, w: Великие философы. Словарь-справочник, na stronach <http://www.c-cafe.ru/days/bio/7/050.php>, pobrano w dniu 06.05.2008.

³⁵ Por. L. S u c h a n e k, *Wizja człowieka i świata w myśli rosyjskiej*, Kraków 1998, s. 102.

³⁶ Пор. Н. Л о с с к и й, Мир как органическое целое, w: Бог и мировое зло, Москва 1994, s. 54; История философии, pod red. Н. И. Горлача, В. Г. Кременя, В. К. Рыбалко, Харьков 2002, s. 583.

Personologia L. Karsawina jest dość nietypowa. W swoim dziele *O osobie* próbował stworzyć teorię osoby symfonicznej³⁷, w znaczeniu pewnej harmonijnej i doskonałej całości. W jego przekonaniu osoby indywidualne, drogą integracji i jednoczenia, tworzą różne kategorie społeczne: rodzinę, naród, państwo oraz inne, które następnie tworzą osobę symfoniczną, swoisty jedyny (ros. soborny) podmiot ludzki. Przy czym w pojęciu osoby Myśliciel widzi synonim jedności (*unitas*) oraz aktywnego twórczego jednoczenia. Osoba indywidualna jest także indywidualna i w swoim dążeniu do symfoniczności. Ma możliwości owego dążenia i odznacza się wolnością. Jednak osobę symfoniczną determinuje natura, co ma swoje zakorzenie w metafizyce jedności i zasadniczo sprzeczne jest z autentycznym personalizmem³⁸. W takim wypadku osoba indywidualna w osobie symfonicznej staje się pasywnym wyrazem woli ponadindywidualnej naturalnej całości, która odzwierciedla bytowanie bezosobowych żywiołów. Osoba symfoniczna kształtuje się nie na podstawie jednoczenia indywidualnych ukierunkowań woli lub drogą wolnego twórczego procesu, a za pośrednictwem cech naturalnych, założonych w nich, co skutkuje zniszczeniem ukierunkowania personalistycznego oraz centralnej pozycji samej osoby indywidualnej. Karsawin próbuje tworzyć ontologię wszechjedności, w centrum której znajduje się problem osoby, która jednak nie stała się sednem, centrum, rdzeniem personalizmu symfonicznego, ponieważ tutaj główne miejsce zajmuje ogół osób (person).

Duży wpływ na wypracowanie owej koncepcji miała filozofia Platona oraz poglądy św. Augustyna i Schleiermachera³⁹. W dużym stopniu zauważa się też podobieństwo podstawowych zasad koncepcji osoby Karsawina z filozoficznymi twierdzeniami Bergsona. Jednak nie należy wyprowadzać pochopnych wniosków o bezpośredniej i pełnej zależności rosyjskiego Myśliciela od idei francuskiego filozofa. Karsawin tylko zapożycza podstawowe zasady, ale tworzy własną filozofię osoby, która pod pewnym względem jest bardziej konsekwentna od koncepcji Bergsona.

Zapożyczając podstawowe idee, rosyjski Myśliciel uwalnia je od elementów biologizmu i mechanizmu oraz buduje na już nowej podstawie całościowo-

³⁷ Zob. Л. П. К а р с а в и н, О личности, w: Л. П. К а р с а в и н, Религиозно-философские сочинения, t. I, Москва 1992, s. 29.

³⁸ Por. Персоналистическая концепция историко-культурного пути России, na stronach http://www.pokrov-forum.ru/science/prav_phil_kult/kniga_florovsky/txt/florovsky_2_1.php?print=Y, pobrano w dniu 06.05.2008.

³⁹ Por. Ю. М е л и х, Персонализм Л. П. Карсавина и европейская философия, Москва 2003, s. 67.

wą i konsekwentną metafizykę osoby. Główne jego *novum* związane jest z ideą wszechjedności, za pomocą której przewycięża się zbyt radykalne przeciwstawienie czasu i przestrzeni, relatywności świata i rozwoju duszy⁴⁰. W tym Karsawin nie zaprzecza realnych odmienności między czasem i przestrzenią, a próbuje uwydatnić i dokładnie wyjaśnić owe realne odmienności.

Jako początek bytu uważa on wszechjedność. Wyjaśnia to w ten sposób, iż każdy najmniejszy element bytu jest tożsamy z całością bytu⁴¹. Każda osoba posiada niepowtarzalność i znaczenie absolutne, będąc tożsama z Wszechjednością, gdyż osoba – to jedność ilościowego (byt złożony). Osoba – w jego koncepcji – to istota konkretnie-duchowa bądź cielesno-duchowa, identyfikowana, ustanowiona, niepowtarzalnie swoista i charakterystyczna oraz odznaczająca się daleko posuniętą perspektywą⁴². Wszystko, co istnieje, posiada charakter osobowy. Wskazywał on na istnienie podmiotu wszechjednego, czyli ludzkości, jako jednej całości. Indywiduum nie może mieć swojej konstatacji, stwierdzenia kim albo czym jest, ponieważ jest wieloaspektowe, złożone, szczególne oraz indywidualistyczne⁴³. Natomiast kategorię wszechjedności należy postrzegać jako zasadę dynamiczną. Stanowi ona kategorię fundamentalną procesu historycznego, co stało się podstawą historiozofii L. Karsawina.

*

W środowisku rosyjskim (kulturowym i naukowym) także ma miejsce przekonanie, iż personalizm rosyjski został zapoczątkowany w dziełach rosyjskiej literatury klasycznej (pięknej), w szczególności takich pisarzy, jak F. Dostojewski, A. Puszkina, L. Tołstoj i inni⁴⁴. I chociaż rzeczywiście M. Bierdiajew i L. Szestow często pisali swoje dzieła i tworzyli koncepcje filozoficzne na podstawie badań twórczości wspomnianych pisarzy, to jednak nie można uważać za personalistów samych pisarzy. W szczególności ukazywane są

⁴⁰ Пор. И. И. Е в л а м п и е в, Метафизика личности Л. Карсавина и окончательное преодоление „атомистической” модели человека, на http://anthropology.rchgi.spb.ru/karsavin/karsavin_i2.htm, pobrano w dniu 06.05.2008.

⁴¹ Пор. К а р с а в и н, Философия истории, Санкт-Петербург 1993, s. 76.

⁴² Пор. К а р с а в и н, О личности, s. 19.

⁴³ Artykuł bez podania autora, Лев Карсавин. Жизнь и сочинения, на stronach <http://referat.na5.ru/503661-1>, pobrano w dniu 06.05.2008.

⁴⁴ Zob. Персонализм, на <http://yanko.lib.ru/books/cultur/encyclopcultXX/pe.html#BM14005>, pobrano w dniu 06.05.2008.

aspekty psychologiczno-moralne i filozoficzno-religijne w dziełach Dostojewskiego, które zostały później podstawowymi problemami w personalizmie rosyjskim, zwłaszcza problem wolności, odpowiedzialności osoby, teodycei, władzy, świadomości oraz inne. Styl klasyczny u Dostojewskiego dał możliwość wyrażenia za pomocą literatury pięknej podstawowych problemów filozoficznych, co z kolei dało podstawy traktowania ich w sposób symboliczny i fenomenologiczny⁴⁵. Wśród takich „ukrytych personalistów” i zwolenników tej idei umieszcza się także następujących rosyjskich myślicieli-symbolistów: W. Iwanowa, A. Biełoho, A. Błoka, M. Bachtina. Za personalistę uważa się też P. Florenckiego, dla którego personalizm to światopogląd stworzony na fundamencie wolności, który przewyższa egoizm indywidualny. Według niego poznanie osoby w pełni można odkryć tylko w miłości. Uzasadnienie wyzwolenia za pomocą daru wiary, a także metafizycznej i religijnej wolności, doprowadziło tok jego myślenia do utwierdzania i utrwalania wartości osoby, jej historycznego znaczenia, oczekiwania nadejścia neochrześcijańskiej soborowej (jednej i jednomyślnej) ludzkości⁴⁶. Do ostatniej grupy personalistów rosyjskich zalicza się również A. A. Kozłowa, L. M. Łopatina, M. W. Buhajewa, P. Astafjewa, S. A. Aleksiejewa i innych⁴⁷.

THE PERSONALISTIC THOUGHT IN RUSSIAN PHILOSOPHY OF RELIGION

S u m m a r y

The idea of personalism is present in the pre-Soviet Russian philosophical and theological thought. There were eminent philosophers who played meaningful roles in its development. The question about the relationship between God and man was important for them, and it is from this perspective that they treated man's relationship to the whole reality created by God, and the interpersonal relationship. The most important question here remained the problem of man himself, who he is, what his place is among other beings, what tasks there are for him, and where he tends. In this knowledge of his own and the world's reality the human person was a separate mystery. In his considerations each Russian thinker presented his own vision of the

⁴⁵ Tamże; zob. także Л. Р а й н х а р д, *Философия Достоевского в систематическом изложении*, Москва 1996; L. K r a e g e r, J. V a r n h a r d, *Dostoevsky on evil and atonement: The ontology of personalism in his major fiction*, Lewiston 1992.

⁴⁶ Por. Сотериологические аспекты персонализма, na <http://mokshan.ru/root/stati/personalizm>.

⁴⁷ Zob. Л о с с к и й, *История русской философии*, s. 206.

human person, creating thereby the Russian personalistic direction, or even the Russian school of personalism. The following thinkers played a great role here: Berdiaev, Shestov, Karsavin, Losski, and others.

Translated by Jan Kłos

Słowa kluczowe: personalizm rosyjski, personalizm Bierdiajewa, personalizm Szestowa, personalizm Łoskiego, personalizm Karsawina, osoba symfoniczna.

Key words: Russian personalism, Berdiaev's personalism, Shestov's personalism, Losski's personalism, Karsavin's personalism, symphonic person.